

Гелей С. Д.] – Львів: Світ, 2001. – 296 с. 13. Политический партии в Польше, Западной Белорусии и Западной Украине / [Под ред. Скульского]. – Минск: Издательство Белорусской академии наук, 1935. – 335 с. 14. Український Католицький Союз // Діло. – 3 січня 1931. – Ч. 3 (12.659). – С. 3. 15. УКС // Нова зоря. – 5 червня 1932. – Ч. 41 (539). – С. 3. 16. Буць О. З організаційного життя Українського Католицького Союзу. / О. Буць // Мета. – Львів: 1936. – 20 грудня. – Ч. 51 (296). – С. 3–4. 17. Буць О. Новий тип громадянина / О. Буць // Мета. – 6 грудня 1936. – Ч. 49 (294). – С. 4.

Наталья Блиндер

АНДРЕЙ ШЕПТИЦКИЙ И УКРАИНСКИЙ КАТОЛИЧЕСКИЙ СОЮЗ

В статье освещены особенности и обстоятельства создания Украинского Католического Союза, место и роль митрополита Андрея Шептицкого в создании консервативно-клерикальной организации в Восточной Галиции в межвоенный период.

Ключевые слова: А. Шептицкий, Украинский Католический Союз (УКС), клерикализм, Восточная Галиция, межвоенный период.

Natalia Blinder

SHEPTYTSKY AND UKRAINIAN CATHOLIC UNION

The article highlights the characteristics and circumstances of a Ukrainian Catholic Union, the place and role of Metropolitan Andrey Sheptytskyi to create conservative-clerical organization in Eastern Galychyna during the interwar period.

Key words: A. Sheptytskyi, Ukrainian Catholic Union (UCU), clericalizm, Eastern Galycyna, the interwar period.

УДК 581.1(092)

Сгор Богач

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА С. ЛЕБЕДЄВА

На підставі вивчення оригінальних архівних біографічних матеріалів описано життя і наукову діяльність вченого-фізіолога та біохіміка рослин, педагога, доктора біологічних наук, професора, заслуженого діяча науки УРСР, академіка Української академії сільськогосподарських наук Сергія Івановича Лебедева.

Ключові слова: С. І. Лебедев, ректор, доктор біологічних наук, фізіологія рослин, Українська сільськогосподарська академія.

На сучасному етапі розвитку нашої держави дедалі більше зростає інтерес до вивчення історії аграрної науки, зокрема діяльності і творчості вчених, які самовіддано працювали на благо народу та залишили після себе неоціненну творчу спадщину. Серед когорти учених, які відіграли визначальну роль у становленні сільськогосподарської науки та освіти в Україні, чільне місце посідає видатний вітчизняний учений, педагог, активний організатор досліджень з фізіології і біохімії рослин, професор Сергій Іванович Лебедев. Однак до сьогодні залишається комплексно недослідженою не тільки його біографія, але й немає узагальнюючих робіт, що стосуються аналізу його наукового доробку.

Об'єкт – дослідження з фізіології та біохімії рослин в Україні.

Предмет – діяльність та творчий шлях професора С. Лебедева.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу життя, наукової, організаційної, педагогічної та суспільної діяльності С. Лебедева у контексті розвитку досліджень з фізіології і біохімії рослин в Україні.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі основні завдання: здійснити періодизацію життя та наукової діяльності С. Лебедева; розкрити умови становлення й розвитку наукового світогляду вченого; висвітлити організаторську діяльність ученого з досліджень фізіології та біохімії рослин.

Наукова новизна роботи полягає у проведенні комплексного дослідження життєвого шляху та наукової спадщини вітчизняного ученого, педагога, одного з організаторів сільськогосподарської науки та освіти в Україні професора С. Лебедева. Розроблено періодизацію життя та наукової діяльності ученого, охарактеризовано період становлення та розвитку його наукового світогляду, висвітлено педагогічну діяльність професора С. Лебедева, проаналізовано його особистий внесок у

становлення та розвиток досліджень з фізіології і біохімії рослин, показано значущість наукової його спадщини.

Сукупність праць, які безпосередньо чи побіжно висвітлюють життя та діяльність С. Лебедева можна поділити на дві групи: радянська історіографія 60–80-х років ХХ ст. та сучасна українська історіографія.

Значна кількість публікацій з'явилася у пресі та періодичних виданнях у ювілейному для Сергія Івановича 1962 році, коли йому виповнилося 60 років від дня його народження та 35 років науково-педагогічної та громадської діяльності, авторами яких були учні – К. Ситник, О. Судьїна, Л. Литвиненко, О. Саннікова та інші. Вклад у популяризацію та увіковічення постаті С. Лебедева здійснив видатний учений-біолог, еколог, історик природознавства, доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України І. Григорюк, який у співавторстві з іншими дослідниками присвятив постаті Сергія Івановича низку статей. Однак життєвий та творчий шлях цієї багатогранної особистості ще комплексно не досліджено. Наукова та практична діяльність ученого висвітлені недостатньо, однобічно, їм не дана повна оцінка з погляду сучасного розвитку фізіології та біохімії рослин.

Дослідження ґрунтується на архівних матеріалах, опублікованих документах і періодичних видань. Вихідними даними для розробки цієї проблеми слугували виявлені матеріали у Державному архіві м. Києва, Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. Окремі відомості про життя та діяльність С. Лебедева знайдено у фондах Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН, музеїв Національного університету біоресурсів і природокористування України та Національного ботанічного саду ім. М. Гришка НАН України.

Реалізація поставлених у статті цілей здійснюється на основі залучення джерел. Серед них найбільш важливими є: а) особові (біографічні) документи С. Лебедева; б) архівні матеріали про діяльність установ, в яких працював учений; в) його опубліковані праці; г) періодика.

Сергій Іванович Лебедев народився 6 березня 1902 р. у селі Ганнівка Верхньодніпровського району Дніпропетровської області [2, с. 1]. На долю його покоління, як і багатьох інших – ровесників початку століття – випало чимало випробувань: руйнація імперії, революції, катастрофічні війни, Голодомор, репресії тощо. У той же час відбувалися кардинальні позитивні зміни у житті країни, що дало можливість для набуття освіти широкими верствами населення, сприяло значному розвитку науки і, зокрема, сільськогосподарської дослідної справи.

Непросто склалося життя й Сергія Івановича, яке розпочалося у багатодітній сім'ї одного із найвідоміших агрономів Полтавської губернії Івана Васильовича Лебедева (1877–1930 рр.) та Євгенії Іванівни Риженко (1879–1939 рр.). У дореволюційний період батько працював у поміщицьких господарствах графа Кочубея, викладачем Майновської сільськогосподарської школи (Чернігівської області) і з 1910 р. дільничним агрономом Полтавського губернського земства.

Після революції батько був завідувачем і викладачем Красногорської сільськогосподарської профшколи, а згодом і агрономом у колгоспі (с. Остапє Багачанського району Полтавської області). Мати Сергія Івановича була домогосподаркою [2, с.13]. Батьки змалечку привчали дітей, яких було семеро – Володимир, Василь, Юрій, Сергій, Марія, Олена та Лідія – до роботи. Від діда-прадіда навчився маленький Сергійко шанувати хліборобську працю, який був вихований в кращих традиціях минулих поколінь і успадкував від батьків любов до рідної землі та науки. Жовтнева революція а згодом і громадянська війна принесли багато горя та страждань для українського народу, що не оминуло і сім'ю Лебедевих – загинув (1919 р.) у лавах "білих" старший син Володимир [2, с. 13]. Батько покладав на Сергія значні надії й передавав синові значну кількість знань й вмінь, які стали йому в пригоді для вирощування та прогнозування майбутнього врожаю сільськогосподарських культур.

В 1910 р. С. Лебедев у Полтавській області закінчив церковно-приходську школу, потім у 1915 р. – двокласне народне училище, 1921 р. – українську гімназію, 1923 р. – сільськогосподарську профшколу, після чого був відряджений на навчання до Полтавського сільськогосподарського інституту, після закінчення якого у 1926 р. отримав кваліфікацію агронома-дослідника. Трудову діяльність Сергій Іванович розпочав у 1926 р. як спеціаліст з рільництва на Полтавській, Носівській, Чемерській (Чернігівська область) і Глухівській (Сумська область) зональних сільськогосподарських дослідних станціях. Його перші публікації присвячені вивченню сортів картоплі та деяких злакових культур. У 1929–1930 рр. він призначений директором Чемерської сільськогосподарської дослідної станції, у якій розробив проект організації і програму діяльності Глухівської сільськогосподарської дослідної станції прядильних культур. На цій станції упродовж 1930–1932 рр. Сергій Іванович працював заступником директора з наукової частини. Водночас на базі станції створено Всесоюзний науково-дослідний інститут коноплі (згодом Інститут луб'яних культур УААН), в організації якого він брав активну участь та упродовж 1934–1937 рр. одночасно обіймав посади

заступника директора з наукової частини й завідувача лабораторії фізіології і анатомії рослин [1, с. 97]. Саме завдяки енергійним зусиллям С. Лебедева у важкі "гоłodні" роки вдалося налагодити навчально-науковий процес у новоствореному інституті. Пішло багато часу на розробку й оформлення програм та підбір фахівців. У цій справі С. Лебедев виявив свій організаторський талант, величезну заповзятливість і наполегливість. У цей період вчений розробив новітню агротехніку вирощування найпродуктивніших форм коноплі. Упродовж 1931–1937 рр. у працях Всесоюзного науково-дослідного інституту коноплі та "Доповідах ВАСГНІЛ" опубліковані його подальші наукові роботи, зокрема "Семьяконопли", "Водный режим конопли", "О яровизации конопли", "Использование азота клубеньковых бактерий коноплей", "Влияние влажности почвы на рост и развитие конопли" та інші. Особливу увагу було сконцентровано на вирощуванні південних і найурожайніших форм коноплі у середніх та північних районах України [3, с. 78].

У 1936 р. рішенням кваліфікаційної комісії ВАСГНІЛ С. Лебедеву присуджено наукову ступінь кандидата сільськогосподарських наук за сукупністю наукових праць, без захисту дисертації, та присвоєно учене звання старшого наукового співробітника за спеціальністю "Фізіологія рослин". Згодом, у 1938 р. Вища атестаційна комісія Всесоюзного комітету в справах вищої школи при РНК СРСР затвердила його у вченому званні доцента кафедри "Ботаніка, фізіологія рослин і мікробіологія" [1, с. 97].

Нелегким виявився 1937 р. для Сергія Івановича. Як згадує близький його товариш, професор Д. Лихвар, на одній із нарад у Наркомземі СРСР, влітку 1937 року, "добродієм" Б. Дмитрієвим, безпідставно та цинічно звинувачено С. Лебедева в шкідництві у Всесоюзному науково-дослідному інституті конопель. Цими ж днями С. Лебедев вимушений був звільнитися з роботи та перейти працювати через квартал – викладачем до Глухівського сільськогосподарського інституту. Арешт С. Лебедева не відбувся і погрози не були реалізовані [4, с. 146].

Педагогічну діяльність С. Лебедев гармонійно поєднував з науковою, а у 1939 р. обіймав посади доцента і завідувача кафедри ботаніки, фізіології рослин та мікробіології. Наукові розробки ученого були представлені на Всесоюзній сільськогосподарській виставці у 1940 р. На початку війни, у 1941 р. його, згідно з військовим розпорядженням, скеровують агрономом до колгоспу "Комунар" Саратовської області, а потім призначають завідувачем лабораторії біохімії і фізіології рослин Башкирської державної селекційної станції Наркомзему СРСР [1, с.97]. Сім'ю Сергій Іванович забрати із собою не зміг, оскільки був військовозобов'язаний. Дружина, два сина та дочка залишились у Глухові, на окупованій німцями території. Довгоочікувана зустріч з сім'єю відбулася у грудні 1943 р., після визволення Сумської області від німецько-фашистських загарбників [2, с.15].

У 1943 р. Сергій Іванович працював старшим науковим співробітником Інституту ботаніки АН УРСР в Уфі, потім повернувся з Академією наук УРСР до Києва у 1944 р. Упродовж 1944–1949 рр., у зв'язку з організацією Ботанічного саду АН УРСР, як самостійної наукової одиниці на чолі з директором академіком АН УРСР М. Гришком, С. Лебедев одночасно обіймав посади заступника директора з наукової роботи і завідувача лабораторії фізіології та біохімії рослин цієї установи. У цей період він брав активну участь у розробках ескізного проекту плану і основних завдань Ботанічного саду спільно з академіками АН УРСР М. Гришком і П. Погребняком, членом-кореспондентом АН УРСР М. Поповим, професором О. Липою, кандидатом біологічних наук А. Бурачинським та іншими відомими ученими, в основу створення якого покладено ботаніко-географічний принцип [5, с.4]. Упродовж 1949–1953 рр. Сергій Іванович очолював відділ фізіології рослин Інституту ботаніки АН УРСР, де в 1950 р. успішно захистив дисертацію на тему: "Физиологическая роль каротина в растении" і отримав науковий ступінь доктора біологічних наук за спеціальністю "Фізіологія рослин" [6, с. 435].

Упродовж 1952–1953 рр. він працював на посаді ученого секретаря Президії АН УРСР з біологічних і сільськогосподарських наук та за сумісництвом завідувачем відділу фізіології рослин Інституту ботаніки АН УРСР. У наукових працях С. Лебедева всебічно висвітлено фізіологічну роль каротину в процесах росту і розвитку, спорогенезі та формуванні продуктивності рослин. Уперше встановлено, що біосинтез і накопичення умісту каротину й каротиноїдів у вегетативних органах культурних рослин пов'язано з інтенсивним ростом, а генеративних – процесом запліднення. Водночас ним доведено, що жовте забарвлення андроцея і гінецея у рослин різних ботанічних родин обумовлено наявністю в пилку та тканинах каротиноїдів. Визначено, що у комахоzapильних рослин вони локалізуються в екзині – зовнішній твердій оболонці пилкового зерна, яка багата вуглеводними сполуками, зокрема спорополенінами.

Основні наукові здобутки вченого узагальнено в фундаментальній монографії "Физиологическая роль каротина в растениях" (1953 р.), що отримала високу оцінку в рецензіях члена-кореспондента АН УРСР Я. Модилевського, доктора біологічних наук, професора Д. Проценка, академіка АН СРСР

М. Красильнікова (Інститут мікробіології АН СРСР), члена-кореспондента АН СРСР О. Ничипоровича (Інститут фізіології рослин ім. К. Тимірязєва АН СРСР) та інших.

Проведені дослідження слугували поштовхом для розгляду питання "О новых видах сырья для производства каротина", який є провітаміном А, на засіданні комісії з вивчення вітамінів при Раді Міністрів УРСР 9 вересня 1949 р. дійшли висновку, що для виробництва каротину, який застосовують, значною мірою, при авітамінозі, опіках і обморожуванні, найперспективнішими є пилок лілій, псевдоязичкові квітки соняшнику, вінчики чоловічих квіток гарбуза та жовтої акації [1, с. 98].

Упродовж 1953–1959 рр. С. Лебедев обіймав посаду ректора Одеського (колишнього Новоросійського) державного університету імені І. Мечникова й за сумісництвом завідувача кафедри анатомії і фізіології рослин, при якій під його керівництвом створено лабораторію радіоактивних ізотопів, де проводили дослідження фізіолого-біохімічних особливостей та мінерального живлення водоростей Чорного моря [7, с. 105]. В результаті чого ним запропоновано ефективні способи використання деяких видів родів ламінарії, фукусу, філофори та інших водоростей у різних галузях народного господарства. Паралельно вивчено агароїд філофори, якісний і кількісний склад, сезонну динаміку та розподіл фотосинтезуючих пігментів у слані цих водоростей. Виявлено коливання процесів фотосинтезу, дихання і продуктивності водоростей залежно від екологічних факторів й удосконалено наявні методи досліджень, зокрема електронної мікроскопії, що сприяло подальшому розвитку цитології та ембріології рослин.

Даючи характеристику ректорам, які очолювали Одеський державний університет (ОДУ), визначний учений, колишній ректор І. Зеленський наголошував, що з приходом С. Лебедева в університеті почалось потужне відродження науки та студентського самоуправління.

Талант ученого-педагога С. Лебедева гармонійно поєднувався зі значними організаторськими здібностями, з ініціативи якого продовжено будівництво нового університетського містечка, здано в експлуатацію новий корпус біологічного факультету Одеського державного університету імені І. Мечникова. Контингент студентів зріс за рахунок переведення їх з окремих факультетів Одеського, Ізмаїльського, Кіровоградського, Вінницького та Бердичівського педагогічних інститутів. В результаті чого суттєво укріплено матеріально-технічну базу науково-дослідних лабораторій. Наявність значної кількості висококваліфікованих кадрів дозволила проводити в університеті захисти кандидатських дисертацій з різних спеціальностей, а на біологічному, хімічному та фізико-математичному факультетах – докторських дисертацій. У 1958 р. С. Лебедев у складі першої делегації ректорів університетів СРСР відвідав з офіційним візитом США. У підсумку було налагоджено наукові контакти і запроваджено зарубіжні стажування студентів та аспірантів Одеського державного університету імені І. Мечникова. У ці ж роки під безпосереднім керівництвом С. Лебедева в Одесі організовано станцію оптичного спостереження за першим у світі супутником Землі, запущеним у космос у колишньому СРСР [1, с. 98].

Перші електронно-мікроскопічні дослідження рослинної клітини, проведені С. Лебедевим спільно з аспіранткою А. Силаєвою на початку 60-х років ХХ ст. були присвячені вивченню структурно-функціональної організації хлоропластів листків рослин кукурудзи за умов нестачі в ґрунті основних елементів мінерального живлення [8, с. 191].

У 1956 р. С. Лебедева обирають дійсним членом (академіком) Української академії сільськогосподарських наук (УАСГН), а у 1959 р. – її віце-президентом [9, с. 88].

У 1959 р. на посаді керівника навчальної частини УАСГН В. Крамарова замінив С. Лебедев. Упродовж короткого часу професорського-викладацький склад навчальної частини значно активізував науково-дослідну і педагогічну діяльність [10, с. 90]. З метою покращення науково-дослідної роботи, спрямованості вчених факультетів на вирішення актуальних проблем сільського господарства, виробництва і науки, при факультетах створюються дослідні станції і проблемні лабораторії, які обладнуються сучасними приладами та технікою [11, с. 61].

Особливо сприяв Сергій Іванович поліпшенню умов для проходження виробничої практики студентів, посилив зв'язок науки з виробництвом (закону "Про зміцнення зв'язку школи з життям та про подальший розвиток народної освіти" постановою сесії Верховної Ради УРСР від 17 квітня 1959 р.) [10, с. 90; 11, с. 60]. Покращився якісний склад вступників на факультетах академії, 80 % молоді мала стаж роботи в сільському виробництві [11 с. 62]. Саме у цей час починають діяти агростанція "Митниця" і Ворзельська науково-дослідна станція м'ясного скотарства, у яких викладачі й аспіранти успішно займаються науковими експериментами, а студенти проходили всі види навчальної та виробничої практики [10, с. 91].

Сергій Іванович був не тільки талановитим організатором, але й великим господарником. Саме за його керівництва (1959–1962 рр.) вуз збагатився трьома студентськими гуртожитками, добудованим і облаштованим третім навчальним корпусом, у навчально-дослідних господарствах побудовано низку господарських приміщень та лабораторій, які оснащувалися найновішим

обладнанням. Успішно розв'язано житлову проблему студентів. Житлова площа всіх семи гуртожитків становила 21532 м², на якій проживало 4380 осіб [10, с. 92; 13, с. 12].

Для поліпшення теоретичної і практичної підготовки студентів складено індивідуальні учбові плани, у яких передбачено викладання спеціальних теоретичних курсів з нової техніки, новітніх досягнень науки та викладання передового досвіду сільськогосподарського виробництва. Передбачається ширше залучення до читання лекцій провідних вчених академії і передовиків виробництва [11, с. 63]. Зокрема, станом на 1961 р. в Українській сільськогосподарській академії (УСГА) працювало: 17 академіків та членів-кореспондентів, 45 професорів і докторів наук, 191 доцентів та кандидатів наук, 51 старших викладачів, 112 асистентів [14, с. 8, 12, с. 18]. Окрім того, за рахунок створення нових спеціальностей, розширення набору до заочного відділення та заснування нового факультету "Захисту рослин", збільшився контингент студентів УСГА до 9973 студенти: у тому числі – 2800 стаціонарне відділення, 5507 – заочне відділення, 1565 – слухачів курсів підвищення кваліфікації [14, с. 12].

Упродовж 1963–1985 рр. учений завідував кафедрою фізіології і біохімії рослин, засновану ще у 1898 р. визначним ученим – фізіологом рослин, й ботаником, академіком АН УРСР професором Є. Вотчалом [10, с. 13]. Під керівництвом професора С. Лебедева при кафедрі у 1961 р. організується лабораторія фотосинтезу, включаючи лабораторії електронної мікроскопії, радіоактивних ізотопів та пігментів рослин [11, с. 66]. Лабораторія УАСГН стала одним з провідних центрів вивчення фотосинтезу в Україні, яку по праву можна вважати "кузнецю" висококваліфікованих науковців. Саме у цей час зароджується наукова школа С. Лебедева. Студенти і аспіранти мали можливість виконувати наукові дослідження на високому професійному рівні із застосуванням таких методик, як хроматографія, електронна мікроскопія, радіоактивні ізотопи. Проводилося вимірювання фотосинтетичної радіації і її впливу на продуктивність сільськогосподарських рослин залежно від умов мінерального живлення та водозабезпечення. Лекторською майстерністю, своїми творчими ідеями і особистим прикладом С. Лебедев викликав жвавий інтерес до вивчення курсу "Фізіологія рослин" та спецкурсу "Фотосинтез", надихав молодих дослідників до нових наукових пошуків [10 с. 90].

Професор С. Лебедев був фундатором вищої наукової школи фізіологів і біохіміків рослин, під науковим керівництвом якого підготовлено 65 кандидатів наук, із них 16 – для Бангладеш, Болгарії, В'єтнаму, Єгипту, Індії, Кореї, Польщі, Сенегалу та інших країн світу [1, с.101]. У науковій діяльності школи Сергія Івановича можна виділити чотири основні напрями: 1) вивчення фізіологічних і біохімічних основ підвищення врожайності сільськогосподарських рослин; 2) підвищення фотосинтетичної активності сільськогосподарських рослин; 3) залежність швидкості процесів росту і формування продуктивності культурних рослин від стану фотосинтетичного апарату; 4) дослідження фотосинтетичних процесів і пігментної системи культурних рослин [16, с. 45].

Академіком НАН України став його аспірант К. Ситник, докторами наук – аспіранти О. Судьїна, А. Силаєва, К. Ткачук, Н. Шиян, Л. Горшкова, Л. Міщенко; кандидатами наук – аспіранти І. Алейніков, І. Арешидзе, В. Воронцов, В. Венямінов-Зернов, М. Голубцева, Н. Зайцева, І. Кириєнко, О. Киряцева, В. Кляченко, П. Комарницький, О. Ларін, Л. Литвиненко, Н. Мартиненко, Т. Мішуренко (Суйковська), Р. Нагорна, Д. Остапенко, Д. Остапенко, Я. Ромашко, Н. Савченко, Н. Сакало, О. Санникова, С. Сушко, О. Форменко, Г. Хлястіков, Г. Юхимчик, І. Ярцева, Г. Яценко та інші. Дисертаційні роботи його учнів були присвячені механізмам біосинтезу хлорофілу, фізіологічній ролі каротиноїдів і антоціанів у окисно-відновних й ростових процесах, впливу мінерального живлення на уміст фотосинтетичних пігментів та газообмін у водоростей Чорного моря, ультраструктуру хлоропластів, закономірностям взаємозв'язку поживного, а також водного режиму ґрунту з фотосинтезом, фізіолого-біохімічному значенню мікроелементів у життєдіяльності рослин тощо [1, с.101].

Основним напрямком наукової діяльності Сергія Івановича було дослідження фотосинтетичних процесів і пігментної системи культурних рослин. Доведено, що у перетворенні каротиноїдів бере участь фермент ліпоксигеназу, який найактивніший у клітинах андроцею та гінецею. Робота продовжувалася його ученицею О. Судьїною і її співробітниками В. Паршиковим, Н. Костланом та П. Лозовою вивчався стан пігментів, хлорофілу та активність ферменту хлорофілази у рослинах. Виявлено порушення функціонування нативної структури мембран хлоропластів, яке спричиняє зміну стану і активності хлорофілу, що узагальнено у монографії О. Судьїної та П. Лозової "Основи еволюційної біохімії рослин", яку опубліковано в 1984 р [8, с. 191].

Істотний внесок С. Лебедев зробив у вивчення фотосинтетичної діяльності і шляхів підвищення продуктивності рослин озимої пшениці, картоплі, гречки, кукурудзи, цукрового буряка та інших сільськогосподарських культур у зв'язку з структурно-функціональними особливостями хлоропластів. У підсумку встановлено залежність швидкості процесів росту і формування

продуктивності культурних рослин від стану фотосинтетичного апарату. Дослідження з проблеми "Фотосинтез" проводили за двома основними напрямками – фотосинтетична діяльність посівів і структурна та біохімічна організація хлоропластів. З'ясовано, що висока активність фотосинтетичного апарату обумовлена розвинутою ламелярно-гранулярною структурою хлоропластів, яка залежить від умов живлення та водозабезпечення. Зокрема, хлоропласти зі слабкорозвинутою структурою за недостатнього водозабезпечення не здійснюють ефективно своїх функцій, що призводить до зменшення нагромадження рослинами органічних речовин. Дослідження цієї проблеми входило в рамки Міжнародної біологічної програми (МБП).

Професор С. Лебедев із співробітниками досліджував фотосинтетичні процеси рослин сортів озимої пшениці за різних умов мінерального живлення і водозабезпечення в умовах півдня України. Показано, що поливи в богарних посушливих умовах викликають значне зростання рівня поглинання посівами сонячної енергії. Встановлено позитивну корелятивну залежність між поглинанням енергії фотосинтетично активної радіації (ФАР) посівами і врожаєм зерна озимої пшениці. На підставі проведених досліджень складено карту надходження ФАР за вегетаційний період у південних областях України [8, с.192].

У наукових працях С. Лебедева показано тісний взаємозв'язок між умовами проростання насіння, формуванням фотосинтетичного апарату та продуктивністю рослин. Зафіксовано суттєвий вплив мінерального живлення і водного режиму на поглинання сонячної радіації посівами, продуктивність фотосинтезу та урожай зерна озимої пшениці. Так, в умовах зрошення за оптимального водозабезпечення і мінерального живлення ґрунту процеси поглинання та використання енергії сонячної радіації в декілька разів були вищі, ніж на богарі. Водночас виявлено формування хлоропластів з високою функціональною активністю, що пов'язано з їх оптимально розвинутою структурою, а також високим вмістом пігментів, білків, нуклеїнових кислот, утворенням і наявністю багатих енергією запасних речовин, які є індикаторами активності фізіологічних та біохімічних процесів в рослинах [1, с.99].

Коло наукових інтересів С. Лебедева надзвичайно різноманітне. Він зробив значний внесок у розвиток фізіології та біохімії рослин в Україні, збагатив науку працями першорядного значення, є автором і співавтором більше 200 наукових праць, серед яких монографії, брошури й підручники з фізіології рослин для студентів університетів та аграрних вузів України. Ще в Одеському державному університеті імені І. Мечникова він поряд з курсом "Фізіологія рослин" читав спецкурс "Фотосинтез", який ліг в основу монографії (1961 р.) під тією ж назвою. У 1960 р. вийшов друком його навчальний посібник "Фізіологія рослин" для студентів університетів, а у 1967 р. – сільськогосподарських вузів. У 1972 р. видано підручник "Фізіологія рослин" для студентів вищих навчальних закладів агрономічних спеціальностей, який у 1978, 1982 і 1988 рр. в переробленому та доповненому вигляді перевидавався російською мовою. Упродовж багатьох років учений постійно підтримував творчі зв'язки з академіком АН УРСР, ВАСГНІЛ і УАСГН П. Власюком, членом-кореспондентом АН УРСР А. Оканенком, професорами Л. Островською й Б. Гуляєвим, науковими співробітниками відділів фізіології й екології фотосинтезу та біохімії фотосинтезу Інституту фізіології рослин АН УРСР з якими проводив спільні дослідження з проблем фотосинтезу рослин. Перу Сергія Івановича належать науково-популярні брошури "Фотосинтез растений как фактор урожайности" (1965), "Биокатализаторы-ферменты" (1967 р.), "Унікальний процес на Землі" (1967 р.), "Радіоактивні ізотопи та їх використання в агрономії" (1972 р., у співавторстві), "Біологічні основи програмування врожаїв на Україні" (1977 р., у співавторстві) тощо. На Всесоюзному конкурсі в 1968 р. на кращі роботи науково-популярної літератури його брошура "Унікальний процес на Землі" отримала Диплом I ступеня і першу премію. [8, с. 192].

Професор С. Лебедев був високоінтелектуальною, високоерудованою, доброзичливою і вимогливою людиною, причому постійно зацікавлював своїми творчими ідеями молодь та досвідчених учених, розкривав перед ними найважливіші аспекти життєдіяльності рослин. У 1962–1965 рр. він читав курс лекцій з фізіології рослин і спецкурс "Фотосинтетичні і близькі до нього процеси" студентам третього-п'ятого курсів біологічних факультетів у Тартуському (Естонія) та Латвійському державних університетах, а також Мелітопольському державному педагогічному інституті. Ґрунтовні знання німецької (в 1934 р. закінчив курси німецької мови в Москві) і англійської мови дозволили Сергію Івановичу використовувати у навчальному процесі найновітніші зарубіжні досягнення й залучати до наукової роботи найталановитішу молодь, яка цікавилася фізіологічними функціями зелених рослин. У 1972 р. вчений відвідав Інститут селекції та акліматизації рослин в Польщі, де виступив перед колективом з науковою доповіддю "Про структуру і функції хлоропластів та фотосинтетичну продуктивність сільськогосподарських рослин". Крім того, впродовж кількох років він читав курси лекцій з фізіології рослин на факультеті підвищення кваліфікації УСГА для викладачів сільськогосподарських вузів СРСР, організатором яких і був [1, с.100].

С. Лебедев – вчений зі світовим ім'ям, широким гуманістичним світоглядом і активною життєвою позицією, який належить до плеяди славетних й непересічних особистостей, чия багатолітня плідна і багатогранна науково-педагогічна діяльність отримала високу оцінку й заслужене визнання в Україні та за її межами. Його нагороджено Орденами Леніна (1961 р.) і Трудового Червоного Прапора (1971 р.), Почесною грамотою Президії Верховної Ради УРСР (1968 р.), Почесною Грамотою Президії АН СРСР (1959 р.), Дипломом Пошани ВДНГ СРСР (1979 р.) та медалями. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 21 травня 1973 р. йому присвоєно почесне звання "Заслужений діяч науки УРСР".

Професор С. Лебедев проводив вагому науково-організаційну і громадську роботу. Він обирався членом і головою секції садівництва і виноградарства Відділення землеробства УАСГН, членом й головою секції біологічних наук Президії товариства "Знання" УРСР, членом редколегій журналів "Ботанічний журнал" та "Физиология и биохимия культурных растений", членом і почесним членом Українського ботанічного товариства й Українського товариства фізіологів рослин, головою вченої ради Одеського державного університету імені І. Мечникова і УАСГН, членом спеціалізованих вчених рад із захисту дисертацій, делегатом Міжнародного біохімічного конгресу (Токіо, 1967 р.), Міжнародного ботанічного конгресу (Ленінград, 1974 р.), Всесоюзних біохімічних з'їздів (Ташкент, 1969 р.; Ленінград, 1979 р.), депутатом Одеської обласної ради депутатів трудящих тощо. Високі державні посади не зменшували в душі вченого людяності, батьківської турботи про інших, двері у якого завжди були відчинені для всіх бажаючих, як і його велика душа. Він цінував у людях професіоналізм, порядність, прямоту, чесність, відданість інтересам Батьківщини. Головні риси Сергія Івановича – це порядність у ставленні до колег, системний підхід до справ, тонка інтуїція і вміння знаходити найоптимальніші, часто нестандартні рішення, високий професіоналізм, досвідченість, висока працездатність, щирість та невичерпний оптимізм.

С. Лебедев пішов із життя 7 жовтня 1989 р. на 88-му році життя. Похований на Байковому кладовищі у Києві. Він назавжди залишився в серцях і душах своїх рідних, близьких, учнів, друзів, колег, всіх, кому пощастило зустріти його на життєвому шляху [17, с. 214].

Таким чином, проаналізувавши архівні біографічні матеріали та науковий доробок професора, можна дійти висновку, що вони розкривають Сергія Івановича Лебедева як непересічну особистість, видатного вченого, педагога, організатора і популяризатора досліджень з фізіології і біохімії рослин в Україні.

Список використаних джерел

- Іваниця В.О. Професор Сергій Іванович Лебедев: основні віхи науково-педагогічної діяльності / В. О. Іваниця, І. П. Григорюк, Є. М. Богач, Т. В. Бурлака // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, 2011. – Серія біологія. – Вип. 18 (25). – С. 96–102.
- Особова справа С.І. Лебедева // Архів Національного університету біоресурсів та природокористування України, 103 арк.
- Санникова О.І. Сергей Иванович Лебедев / О. И. Санникова // Видные ученые Одессы. 1992. – Вип. № 2. – С. 78–82.
- Професор Лихвар Данило Федорович (1902–1986): Бібліогр. покажчик. / УААН, ЦНСГБ/ [Укладач: В.А. Вергунов]. – К.: Аграрна наука, 2002. – С. 146.
- Гришко М. М. Завдання і напрями роботи Ботанічного саду Академії наук Української РСР / М. М. Гришко // Труды Ботаничного саду АН УРСР. – К.: 1949. – Том 1. – С. 3–10.
- Ситник К. М. Сергей Иванович Лебедев (К 70-летию со дня рождения) / К. М. Ситник, Л. С. Литвиненко // Физиология и биохимия культурных растений. – 1972. – Вип. 4. – С. 435–437.
- Ситник К. М. Сергей Иванович Лебедев (До 80-річчя з дня народження) / К. М. Ситник, О. Г. Судьїна, Л. Г. Литвиненко // Український ботанічний журнал. – 1982. – № 4. – С. 105.
- Мельничук Д.О. Життєвий шлях і науково-педагогічна спадщина професора Сергія Івановича Лебедева / Д. О. Мельничук, І. П. Григорюк, М. Д. Мельничук // Біоресурси і природокористування. – 2012. – Вип. № 1–2. – С. 188–194.
- Андріанова Т. В. Лебедев Сергій Іванович / Т. В. Андріанова, Т. В. Васильєва, С. Г. Коваленко // Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. – Том 1. Ректори. Видання друге, доповнене. – 2005. – С. 86–89.
- Діденко В. В. Нарис історії Національного аграрного університету / В. В. Діденко. – К.: Аграрна наука, 1998. – С. 90–101.
- ЦДАВО України, ф. 4861, оп. 3, спр. 59, 156 арк.
- Держархів м. Києва, ф. Р-1331, оп. 3, спр. 1959, 37 арк.
- Держархів м. Києва, ф. Р-1331, оп. 3, спр. 3598, 19 арк.
- Держархів м. Києва, ф. Р-1331, оп. 3, спр. 2477, 57 арк.
- Держархів м. Києва, ф. Р-1331, оп. 3, спр. 3515, 17 арк.
- Богач Є.М. Наукова школа з фізіології та біохімії рослин професора Сергія Івановича Лебедева / Є. М. Богач // Ентомологічні читання пам'яті професора М.П. Дядечка // Тези науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження видатного вченого-ентомолога, доктора біологічних наук Дядечка Миколи Платоновича (21 грудня 2012 р.). – К.: Видавничий центр НУБіП України, 2012. – С. 44–45.
- Аранчій В. І. Професор Сергій Іванович Лебедев: життєвий і творчий шлях / В. І. Аранчій, А. В. Калініченко, І. П. Григорюк, Є. М. Богач // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2012. – Вип. 1. – С. 210–214.

Егор Богач

ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОФЕССОРА С. ЛЕБЕДЕВА

На основании изучения оригинальных архивных биографических материалов описана жизнь и научную деятельность ученого-физиолога и биохимика растений, педагога, доктора биологических наук, профессора, заслуженного деятеля науки УССР, академика Украинской академии сельскохозяйственных наук Сергея Ивановича Лебедева.

Ключевые слова: С.И. Лебедев, ректор, доктор биологических наук, физиология растений, Украинская сельскохозяйственная академия.

Yegor Bogach

LIFE AND ACTIVITY PROFESSOR S. LEBEDEV

On the basis of study original archives materials life and research activities scientist-physiologist and biochemist of plants, pedagogue, associated professor in biology, professor in biology, honored scientist of USSR, academician of Ukrainian academy of agriculture sciences Sergei Ivanovich Lebedev is described.

Key words: S.I. Lebedev, Rector, associated professor in biology, physiology of plants, Ukrainian academy of agriculture sciences.